

HET KIESSYSTEEM VAN STEVEN

Guus de Bakker

In december 1975 zal het reeds lang aangekondigde boek over moedertaalonderwijs van VON-oprichter en ex-VON-voorzitter Steven ten Brinke verschijnen. Guus de Bakker heeft een samenvatting van het boek kunnen lezen, waardoor hij ons als voorpublicatie een uiteenzetting kan geven over de belangrijkste punten van het boek. Deze zijn: wat en hoe kiest de moedertaalleraar voor het geven van goed moedertaalonderwijs? Het kiesgedrag van de moedertaalleraar komt dus aan bod en Ten Brinke biedt hem een kiessysteem aan. Dus na de 'Kwartslag' nu het 'Kiessysteem van Steven.' Hoewel bestemd voor het voortgezet onderwijs, zijn de ideeën - naar onze mening - ook zeer wel bruikbaar voor andere takken van onderwijs.

KIEZEN IN HET DAGELIJKS LEVEN

Als je op vakantie wilt gaan, dan kun je in deze wereld een keuze doen uit vele landen. Daar hoeft je helemaal geen probleem van te maken, want je kunt het eerste het beste reisbureau binnenstappen voor een zonnevlicht. Je kunt daarentegen ook een zorgvuldige beslissing trachten te nemen, maar dan blijkt toch heel vaak achteraf dat de beslissing verkeerd is geweest. En hoe komt zoiets nou? Wel, dat komt in de meeste gevallen hierdoor dat mensen, wanneer ze kiezen, geen goed kiessysteem hanteren. En dat komt weer omdat het niet altijd gemakkelijk is aan een goed kiessysteem te komen. Je wilt bijvoorbeeld nicotine-arme sigaretten roken. Maar hoe kom je erachter wat nicotine-arme sigaretten zijn? Je weet maar al te goed dat je de reclame niet kunt vertrouwen. Een goed criterium krijg je pas in handen wanneer je merkt dat je gezondheid door het roken van een bepaald merk voor of achteruit gaat, maar dan is het te laat. De consumentengids is daarom een voortreffelijk tijdschrift.

KIEZEN IN HET ONDERWIJS

Leraren zitten ook voortdurend met het probleem te moeten kiezen. Ook zij hoeven er geen probleem van te maken door bijvoorbeeld de op school aanwezige methode vanaf de eerste tot en met de laatste pagina door te werken. Zij zijn te vergelijken met mensen die het eerste het beste reisbureau binnenstappen. Maar zo zijn lang niet alle leraren en die zitten voortdurend met vragen als: Wat moet en zal ik kiezen? Wel of geen grammatica? Zo ja, de 'witte' van Meddens van Van Calcar of Chomsky? Vondel niet en Wolkers wel? Strips wel of niet?

Het keuzevraagstuk voor leraren is vaak erg vervelend. Niet alleen voor de bewust denkende en zoekende individuele leraar, maar vooral ook in sectieverband, waar op grond van democratische principes gepraat wordt om te kiezen. Ieder van u weet maar

al te goed dat dergelijke activiteiten vaak erg frustrerend zijn. Dat komt omdat er geen goede kiessystemen worden gehanteerd en dat komt weer - evenals dat in het dagelijkse leven het geval is - doordat ze er in feite niet zijn. We hebben wel methodes, onderwijstijdschriften zoals 'Moer' en didactische handleidingen, maar deze steken nauwelijks uit boven het principe van de reclameboodschappen. Kiezen betekent immers een keuze kunnen doen uit verschillende mogelijkheden en dat nu is in het overgrote deel van de didactische tijdschriften nauwelijks het geval. Heel vaak luidt de boodschap: 'Kijk, dat heb ik gedaan, dat is belangrijk en dat moet jij toch ook eens doen!' In het geval van de handleidingen en de methodes is de boodschap meestal ongeveer als volgt: 'Nederlands bestaat uit de volgende onderdelen . . . en in het eerste jaar geef je dit en dat, en in het tweede jaar zus en zo, enz.' Er wordt dus gezegd wat je moet doen, en niet wat je allemaal zou kunnen doen op grond van een heleboel legitieme keuzemogelijkheden.

HET KIESSYSTEEM VAN STEVEN

Steven ten Brinke heeft inmiddels zijn boek voltooid 'The complete mother-tongue curriculum'¹, dat in december zal verschijnen. Hierin helpt hij leraren moedertaal aan een kiessysteem. Een samenvatting van zijn boek is mij ter hand gesteld, zodat ik in de gelegenheid ben al vast op de principes van het boek in te gaan. Ik ben er zeer door geïmponeerd. Dit boek zou wel eens een hele belangrijke eerste stap kunnen zijn naar een veranderd denken en discussiëren over moedertaalonderwijs, en niet alleen over moedertaalonderwijs want de principes van Ten Brinke's boek zijn voor alle leraren bruikbaar.

Ten Brinke merkt op dat een leraar moedertaal uit een zeer groot aantal - let wel! - *legitieme* mogelijkheden kan kiezen. De kwestie waar het hem om gaat is: doet hij dat op een verantwoorde manier? Ten Brinke zet uiteen hoe dat zou kunnen. Hij heeft studie gemaakt van acht bekende Duitse, Engelse en Amerikaanse didactische handleidingen moedertaal. Deze handleidingen liggen alle op imperatief niveau. De auteurs zeggen dus: 'Doe wat in mijn handleiding staat. Dat is het beste wat je als moedertaal-leraar kunt doen.' Ten Brinke biedt daarentegen een kiessysteem aan om tegen aanbevelingen van didactische auteurs - en vanzelfsprekend ook tegen mogelijkheden die leraren zelf zien - ja of nee te zeggen of ze aanpasbaar te maken aan hun specifieke situatie.

Zijn kiessysteem ziet er ongeveer als volgt uit. Hij stelt - en dit mede op grond van zijn studie van de buitenlandse moedertaaldidactiek - dat de verschillende onderwijsmogelijkheden van de moedertaalleraar in negen dimensies zijn onder te brengen. Elke dimensie bevat twee aan elkaar tegengestelde aspecten. De dimensies zijn:

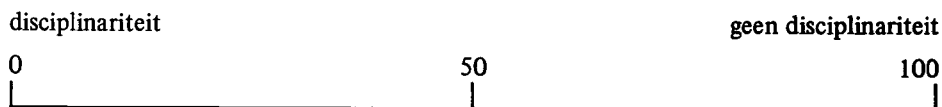
a normaal functioneel tegenover schools functioneel (dat wil zeggen dat bij normaal functioneel onderwijs er doelen in het vizier liggen die op eindgedrag mikken dat in het dagelijkse leven van de leerlingen functioneert; met betrekking tot 'schools functioneel' wordt daar niet van uitgegaan; leerlingen zouden in dit geval ervan uit moeten gaan dat ze er later wellicht achter komen dat ze iets relevants hebben geleerd)

b disciplinariteit tegenover geen disciplinariteit

- c vrijheid met betrekking tot morele en/of politieke normen en waarden tegenover onderwijs waarin een dergelijke vrijheid geen rol speelt
- d veel aandacht voor taalkundige correctheid tegenover weinig aandacht voor taalkundige correctheid
- e lezen van oude (literaire) tekst tegenover het niet-lezen van oude (literaire) teksten
- f veel aandacht voor creativiteit tegenover niet veel aandacht voor creativiteit
- g veel aandacht voor samenwerking tegenover niet veel aandacht voor samenwerking
- h veel aandacht voor persoonlijke expressie tegenover weinig aandacht voor persoonlijke expressie
- i onderwijs waarin emotionaliteit een rol speelt tegenover onderwijs waarin emotionaliteit geen rol speelt.

Deze 9 dimensies hebben betrekking op mondeling en schriftelijk taalgebruik.

Ten Brinke stelt verder dat de twee aan elkaar tegengestelde aspecten van alle dimensies legitiem zijn (Een uitzondering maakt hij voor de dimensie normaal functioneel versus schools functioneel; waarvan hij vindt dat alleen normaal functioneel onderwijs legitiem is). Vanwege de twee aan elkaar tegengestelde aspecten van elke dimensie is het mogelijk een schaal te maken. Bijvoorbeeld:

Daardoor kan visueel zichtbaar gemaakt worden welke positie iemand met betrekking tot een bepaalde dimensie wil innemen. Er is dus duidelijk sprake van bewust kiesgedrag, want je wordt gedwongen je plaats op de schaal te bepalen, en die plaats bepaal je - aldus Ten Brinke - op grond van je doelen en je uitgangspunten.

DENKMACHINE

Ten Brinke biedt ons een kiessysteem. Je zou ook kunnen zeggen dat hij ons een denkmachine aanbiedt om met behulp daarvan te kiezen. De belangrijkste elementen van zijn denkmachine heb ik nu gegeven. Voor alle duidelijkheid vat ik ze in een samenhangend geheel samen. Steven's denkmachine bestaat uit:

- 1 dimensies ; die worden voorgesteld door
- 2 schalen ; leraren kiezen hier op hun
- 3 posities ; deze zijn gebaseerd op
- 4 uitgangspunten ; die bestaan voor een deel uit
- 5 de doelen ; die iemand heeft.

Eerder in dit artikel merkte ik op dat ik nogal geïmponeerd ben door het door Ten Brinke ontworpen kiessysteem, terwijl ik slechts een samenvatting van zijn boek heb kunnen lezen. Dat komt omdat de principes mij zeer aanspreken. Onderwijs heeft de pretentie systematisch, methodisch en planmatig te zijn. Maar als je ziet hoe willekeurig en intuïtief het onderwijs meestal nog vorm krijgt, dan is een eerste vereiste dat leraren de beschikking krijgen over een overzichtelijk denksysteem. Zo'n systeem biedt

Ten Brinke ons. De individuele leraar kan met behulp daarvan zijn onderwijs verantwoordt, omdat hij in dat geval zijn keuzes verantwoordt en ook bewust aangeeft waarom hij andere - let nogmaals wel! - *legitieme* mogelijkheden niet kiest. Hierdoor is hij in staat de totaliteit van zijn doelen, werkwijzen en leerstof in een goede samenhang op elkaar af te stemmen. Als hij zich bijvoorbeeld bewust is van het feit dat het normaal-functionele aspect bij hem en zijn leerlingen hoog genoteerd staan, dan zullen - om maar iets te noemen - strak geprogrammeerde leerboeken weinig gebruikt mogen worden; de 'inhoud' van de lessen zal dan vooral bepaald moeten worden door wat de leerlingen zelf inbrengen.

Een ander zeer belangrijk punt waarover ik nogal enthousiast ben, is dat Ten Brinke leraren in samenwerkingsverband een denksysteem in handen speelt waarmee veel vruchtbaarder dan nu meestal het geval is, gediscussieerd kan worden over onderwijs-mogelijkheden. Zo zou binnen secties een heet hangijzer als grammatica-onderwijs in de discussies uit de welles-nietes-sfeer gehaald kunnen worden. 'Ja' en 'nee' zijn immers in principe beide legitiem omdat ze afhankelijk zijn van iemands uitgangspunt en doelen. Iemand die bijvoorbeeld normaal-functioneel onderwijs wil geven en van mening is dat hij doelen met betrekking tot intellectualiteit dient na te streven, zou, wanneer zijn leerlingen daarom vragen, best grammatica kunnen geven. Zijn leerlingen wensen dat, waardoor zijn positie op de schaal tussen schools-functioneel en normaal-functioneel niet wordt aangetast. Doordat er uitgangspunten en doelen liggen met betrekking tot intellectualiteit, kan grammatica opgevoerd worden. Grammatica-onderwijs werd dus in dit geval niet alleen gelegitimeerd doordat er doelen met betrekking tot intellectualiteit zijn. De juiste keuze - hier dus grammatica-onderwijs - is pas gedaan nadat het denkmachientje van Ten Brinke met al z'n onderdelen op de juiste wijze gedraaid heeft:

- a de positie op de schaal is bekeken
- b de uitgangspunten waarop de positie is gebaseerd zijn aan de orde geweest (b.v. intellectueel gedrag is belangrijk voor het goed functioneren in de maatschappij)
- c de doelen die iemand heeft zijn besproken (de doelen maken deel uit van iemands uitgangspunten; een doelstelling met betrekking tot intellectualiteit zou als volgt geformuleerd kunnen zijn: leerlingen moeten ten aanzien van objecten categoriserings-schema's kunnen hanteren).²

Aldus kan met behulp van Steven's denkmachine de welles-nietes-sfeer in secties verdwijnen, doordat er bij het nemen van beslissingen twee belangrijke basiscriteria zijn:

- a in principe zijn heel veel doelen legitiem
- b de legitimiteit wordt pas vastgesteld nadat Ten Brinke's denkmachine gedraaid heeft.

Als kritisch punt zou opgemerkt kunnen worden dat Ten Brinke's kiessysteem met betrekking tot de welles-nietes-sfeer slechts een schijnoplossing biedt, want de welles-nietes-discussie kan immers snel verschoven worden naar bovenvermelde basiscriteria. Dat kan mijns inziens inderdaad het geval zijn, maar toch ben ik daar niet pessimistisch over:

1 je moet het kiessysteem van Steven zien als een technisch hulpmiddel, waar mensen met redelijke uitgangspunten in samenwerkingsverband veel beter mee kunnen

functioneren, te vergelijken met slecht functionerende werkgroepen die door eenvoudige vergaderprincipes te hanteren veel beter dan voorheen zijn gaan functioneren;

2 Ten Brinke heeft met betrekking tot de legitimiteit van de vele door hem genoemde mogelijkheden voor de moedertaalleraar sterke argumenten doordat hij ze heeft vastgesteld uit acht bekende buitenlandse didactische handleidingen; met andere woorden: ik vertrouw erop dat iedere leraar moedertaal binnen de door Steven opgestelde dimensies wel zijn plaats kan bepalen, waar - op voorwaarde dat Steven's denkmachine goed gedraaid heeft - vakgenoten wel vrede mee zullen hebben;

3 een belangrijke - voor zover ik kan zien: impliciete - waarde ligt aan het boek 'The complete mother-tongue curriculum' ten grondslag en wel die van tolerantie ten aanzien van waarden van anderen; juist met behulp van Steven's kiessysteem zijn geschilpunten terug te brengen tot verschil in waarden en als daarover niet in een tolerante sfeer en met respect voor elkaars waarden gepraat kan worden om zoveel mogelijk binnen secties heterogeniteit mogelijk te maken, ja, dan is het kiessysteem van Steven niet bruikbaar, maar zulke secties kunnen maar beter ophouden met het schijnspel van samenwerken.

VALT ER EIGENLIJK WEL IETS TE KIEZEN?

Een andere kritische opmerking kan zijn: 'O.K., je laat de individuele leraar en de moedertaalsecties nu wel kiezen, maar hebben zij wel iets te kiezen? De leraar moedertaal als aparte leraar moet immers verdwijnen en dan moet je ze ook geen kiessysteem aanbieden. In ieder geval geeft Ten Brinke met zijn negen dimensies de leraar moedertaal veel te veel mogelijkheden.' Deze opmerking verwijst naar dezelfde problematiek zoals geformuleerd in de inleiding op het Moer-congresnummer 1975³, te weten: wat hoort bij moedertaal en wat niet?

Ten Brinke biedt voor dit probleem een pragmatische oplossing door de leraren moedertaal niet vanuit een geïsoleerde positie te laten kiezen, wat met behulp van de dimensies juist zeer goed mogelijk is. Hij zegt dat de secties moedertaal hun plaats op de schalen van de verschillende dimensies moeten bepalen in relatie tot het totale schoolleerplan. Om dat hanteerbaar te maken verdeelt Ten Brinke de dimensies met de daarbij behorende aspecten van het moedertaalonderwijs van meer naar minder specifiek voor de moedertaalleraar. Aldus:

A er zijn dimensies waar andere vakken bijna geen aandacht aan besteden:

- I linguïstiek (incl. sociolinguïstiek) en literaire theorie
- II persoonlijke expressie
- III emotionaliteit
- IV lezen en schrijven van fictionele teksten
- V lezen van literair-historische teksten

B er zijn dimensies waar andere vakken al of niet - dit is afhankelijk van de organisatie en/of 'philosophy' van de school - aandacht aan schenken:

- VI bepaalde vormen van interactie (bijvoorbeeld spreken in het openbaar, discussiëren)

- VII bepaalde psychologische en sociale onderwerpen (zoals die in de literatuur tot uiting komen)
- VIII creativiteit (moedertaal heeft met betrekking tot deze dimensie meer vrijheid dan de meeste andere vakken)
- IX taalkundige correctheid
- X lezen en schrijven etc. van ingewikkelde teksten

C er zijn nog andere dimensies waar andere vakken als regel evenveel aandacht aan besteden als moedertaal:

- XI spreken, luisteren, schrijven, lezen
- XII disciplinariteit
- XIII kritische zin.

De A-dimensies vormen voor de moedertaalleraar het *kerngebied*. B vormt het *supplementaire gebied*, terwijl C beschouwd moet worden als het *algemene gebied*. Ten Brinke merkt op dat het een interessant punt is dat 'taalkundige correctheid', waarvan vele moedertaalleraars veronderstellen dat dat een typisch onderdeel is van hun vak, tot het supplementaire gebied behoort.

Het boeiende van deze benadering met betrekking tot het functioneren van de moedertaalleraar is dat dat ook uit de welles-nietes-sfeer gehaald kan worden, waarmee eveneens frustrerende - discussies binnen secties moedertaal en tussen leraren moedertaal en andere vakleraren uit de weg geruimd kunnen worden. De gesprekken hoeven dan niet meer vast te lopen op een punt als: 'Dat hoort wel/niet tot ons/jullie vak en/of competentie.' Het functioneren van de moedertaalleraar wordt nu bepaald tegen de achtergrond van het totale schoolleerplan. Het kiessysteem van Steven is daarbij een uitstekend apparaat.

NOTEN

- 1 De volledige titel is:
J. S. ten Brinke. The complete mother-tongue curriculum. A tentative survey of all the relevant ways of teaching the mother-tongue in secondary education.
Het boek zal in december 1975 verschijnen bij Longman-Wolters-Noordhoff in een internationale editie.
- 2 De leraar mag nu wel grammatica geven, maar dan is hij er nog niet. Ten Brinke merkt op dat de leeractiviteiten in harmonie moeten zijn met de doelen. Om bij dit voorbeeld te blijven: de leraar heeft beslist nog niet het recht zijn grammatica-onderwijs uitsluitend in de vorm van het ontleden van zinnnetjes te geven.
- 3 Moer 1975:3, p. 109-110.